

BICSKEI ÉVA

Képi palimpszeszt

A Kreutzinger-féle Kazinczy-arcmásról

A Johann Nepomuk Ender (1793–1854) műveként ismert, valójában azonban Thugut Heinrich (1798–1850-es, 1860-as évek?) által készített portré¹ mellett feltehetően Josef Kreutzinger (1757–1829) festménye a legismertebb, mára már ikonikussá vált – apró változtatásokkal saját korában (olajminiatúrként) többször másolt² – arcmás Kazinczy Ferencről.³

A kép 1808 októberében, az irodalmár egy, a császárvárosban tett látogatása során készült, azzal a céllal, hogy azt majd Friedrich John (1769–1843) metszi rézbe Kazinczy lassan készülő Sallustius-fordítása elé.⁴ Kazinczy és Kreutzinger ekkor már régóta ismerték és elismerték egymást: előbbi a festőt ajánlotta többeknek, ha arcképet akartak bírni magukról; utóbbi pedig már 1791-ben készített tusrajzot Leonhard Posch (1750–1831) az irodalmárt ábrázoló viaszdomborműve után.⁵

¹ Olaj, vászon, 81 x 63 cm, MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 27. A képről újabban lásd BICSKEI ÉVA, *Viszonyok intézményesülése: Kazinczy Ferenc egy portréjáról*, It, 97(2016), 1. sz., 31–55.

² Például a Donát János (1744–1830) által (olaj, fa, 31 x 24,5 cm, Pannonhalma, Főapátsági Múzeum), illetve a feltehetően Simó Ferenc (1801–1869) által másolt változatok (olaj, vászon, 34 x 28 cm, Petőfi Irodalmi Múzeum).

³ Olaj, vászon, 51,5 x 44,8 cm. Felirat a vakkereten tintával (feltehetően átmásolva az eredetileg a vászonra festett szöveget): „François de Kazinczy, peint par Joseph Kreutzinger 1808. à Vienne, Octobr. 1808.” MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 14. A kép művészettörténeti pozicionálására lásd RÓZSA György, *Kazinczy Ferenc a művészetben*, Művészettörténeti Értesítő, 7(1957), 2–3. sz., 179; RÓZSA György, *Arcképfestészet = Művészet Magyarországon 1780–1830*, szerk. SZABÓ Júlia, SZÉPHELYI György, Bp., 1983, 187; CSATKAI Endre, *Kazinczy és a képzőművészetek: (1925)*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1983, 53; SZABÓ Péter, *Kazinczy portréesztétikája*, *Ars Hungarica*, 11(1983), 2. sz., 277–282; SZABÓ Júlia, *A XIX. század festésze Magyarországon*, Bp., Corvina, 1985, 69; FRIED István, *Kazinczy és a képzőművészetek*, *Ars Hungarica*, 14(1986), 2. sz., 165–177; *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a 19. században*, szerk. SZABÓ Júlia, MAJOROS Valéria, Bp., MTA MKI, 1992, kat. 14; *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*, szerk. PAPP Gábor György, ANDRÁS Edit, Bp., MTA MKI, 2004, kat. 41; *Aufgeklärt bürgerlich: Porträts von Gainsborough bis Waldmüller 1750–1840.*, szerk. Sabine GRABNER, Michael KRAPE, München, Hirmer Verlag, 2006, kat. 77.

⁴ Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1808. október 27. = KazLev. VI, 103–104; KAZINCZY Ferenc, *Az én képeim* = KazLev. XXII, 512. Kazinczy és John viszonyáról lásd RÓZSA György, *Friedrich John és a magyar felvilágosodás írói*, Művészettörténeti Értesítő, 5(1955), 2. sz., 223–229.

⁵ Kazinczy Ferenc Kovachich Márton Györgynek, Kassa, 1790. március 10. = KazLev. II, 51; KAZINCZY, *Az én képeim*, i. m., 511.

Kreutzinger az 1800-as években már úgy a bécsi előkelő körök, mint a művészeti-társasági élet meghatározó szereplői által gyakran foglalkoztatott, jó nevű portretistának számított, a vonásokon túl a személyiséget – vagy inkább fogalmazzunk úgy: korabeli divatos szerepeket, sztereotípiákat, attitűdöket – is szenzitíven tolmácsoló arcképeinek köszönhetően. A „benső” ezen érzékeny megragadásához, visszaadásához a francia késő rokokó festészetéből kölcsönzött elemeket – például mozgalmas tájképi háttérrel az ábrázolt személyiségre vonatkoztatva –, illetve átvette a 18. század angol arcképfestészetének festésmódját, telített színeit és puha lazúrozását, árnyékolását is. A szenzibilitás ízlésvilágára vezethető vissza az a több férfiportréján fellelhető kontrasztos (a tekintetet és az arcot, a felsőtestet egymáshoz képest kissé elfordító) beállítás is, amely érzékletesen közvetíthette például azt a fajta érzelmi-intellektuális nyugtalanságot is, amely (az önmagukba zártságon túl) az entellektüelek(ről alkotott kép) sajátja.

Mindezek a jegyek – a felhős, barnás háttérnek és a férfi mélykék, zsinóros felsőruházatának ekkor már szinte tankönyvi kontrasztjával együtt – Kazinczy portréján is feltűnnek. Az író elégedett volt arcmásával, sőt büszke rá. Olyan találónak érezte, mint egy tükörképet – ugyan öregebbnek és nyugodtabbnak látta magát azon (hiánnyolva tekintetéből a tüzet), mint amilyenek a valóságban vélte magát, vagy ahogy ő fogalmazta ezt meg: mint amilyen a „karaktere”.⁶ (Ez az elejtett megjegyzés viszont megvilágíthatja egy, a művészettörténeti beszédmódban bevett fordulat korlátait, a „benső” vizuális megragadásának és visszaadásának a határait, azaz – az ábrázolt által legfeljebb úgy-ahogy megélt, nemhogy internalizált – festői sablonok létét és alkalmazását.) Levelezésében az arcmásról szólva többször megismételte az általa pártolt Balkay Pál (1785–1846) festész (elragadtatott és talán egy kissé hízelgő) ítéletét, miszerint az olyan esztétikummal bír, hogy a császári műgyűjteményben, a Belvederében is helyet kaphatna.⁷

Kritikusabb hangokat csak évekkel később ütött meg, a képmás kétségbevonhatatlan festői kvalitásai mellett az éppen azok által hordozott, de sajátjának nem érzett érzelmeket és személyiségjegyeket – a sablonokat – panaszolva fel: hol kifejezésének „fagyos hidegségét”,⁸ hol „álmosságát”,⁹ hol eltűzottnak vélt szenzibilitását; azt, hogy a kép a „szenedőt és nem mást mint szenedőt, mégpedig asszonyi nyavalygásokkal szenedőt” mutatja (holott „tanúk társaim, hogy én úgy [akkor] nem szenedtem”).¹⁰ Az idő előrehaladtával egyre elégedetlenebb lett a „mesteri mivű” képen látható attitűdjével: „hasfájást és poshadtságot” látott magán, sőt szerinte Kreutzinger is „[a]zért ada az aljnak (Grund) is vereses felhőket ‘s eget, mint a’ zivatarokban látunk”.¹¹

⁶ Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1808. október 27. = KazLev. VI, 103.

⁷ Uo.; Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1809. január 21. = KazLev. VI, 192; Kazinczy Ferenc ifj. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. március 25. = KazLev. VII, 333.

⁸ Kazinczy Ferenc Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1812. november 8. = KazLev. IX, 164.

⁹ Kazinczy Ferenc Szemere Pálnak, Széphalom, 1812. november 10. = KazLev. X, 166.

¹⁰ Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1811. november 6. = KazLev. IX, 138.

¹¹ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1817. január 24. = KazLev. XV, 35.

Idős korában már úgy vélte, a „csudálást érdemlő ügyességgel és igen nagy gondnal festett” képmás „lélektelen, és hogy mint Kreutzinger minden tölem ismert képe, ez is szörnyü contortus állást mutat [...]; a test jobbra fordulva, a fej balra, s a szem ismét jobbra – ki néz úgy?”¹² A szemekben tükröződő megnyílás és közelség pedig ekkor már nem volt több, mint „viszásan édes [pillantás], mintha [az ábrázoltat] gyomra kinzana.”¹³ (Kópiák készítésekor éppen ezeket a sajátosságokat igyekezett ellensúlyozni a festőknek adott utasításaival Kazinczy.¹⁴)

A kép elkészülte után néhány évvel (a másolatok kivitelezése miatt) elkerült a literatortól. Talán ez az ismerősök közti hanyódás is hozzájárult ahhoz, hogy 1868 februárjának elejére – akkorra, amikor Rómer Flóris (1815–1889) közbenjárására özvegy Fáy Alajosné báró Splényi Sarolta (1810–1892) a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta –, Arany János (1817–1882) titkár (eufemisztikus) megfogalmazása szerint a mű már „kissé rongált állapota” volt.¹⁵ Az intézmény Barabás Miklós (1810–1898) akadémiai tagnak adta ki a festményt „művészi kézzel” történő javításra (a festő egyébként máskor is teljesített hasonló megbízásokat az intézmény számára).¹⁶ Barabás 1868 nyarán írt „restaurátori szakvéleménye” viszont már szókimondóan fogalmazott:

Fájdalom ezen mű mely nincsen rosszul festve, valami nagyon avatatlan kéz által [korábban] egész vandalizmussal restauráltatott. 1szor a' firnisst [a képet fedő lakkréteget] valami olyan szerrel mosta le hogy a' festéknek is egy része vele ment; és meg firniszlén arra pótolta ujj festékekkel a' le mosott festéket. 2szor a' repedések görbédése által okozott arnyékot világosabb festékekkel kente bé, valamint a' repedésekbe is világosab festéket tett, mely arrol nehezen el távolítható. Ha ezen restauratio a' képpel nem történt volna, annyira helyre állítottam volna, hogy alig lehetne sérülés nyomait látni, de így csak arra kellett szorítkoznom hogy a' le pattogzott festék helyét a' kép hatását zavaró lukakat ki töltöttem. mellyért díjít az akademiától nem kívánok, ennél többet tenni kár lenne; mert a' falon a' híjánok [azaz a korábbi restaurálásból eredő fogyatékoságok] nem nagyon fel tűnök. [... Egyébként is] egy radical restauratio annyi dolgot adna a' mire a' kép nem érdemes.¹⁷

Még bő két évtized múltán is jól emlékezett erre a munkájára, egy levelében úgy fogalmazva, hogy a kép „megrongált állapotban, és már egy ügyetlen művész által

¹² Kazinczy Ferenc Ponori Thewrewk Józsefnek, Széphalom, 1828. május 31. = KazLev. XX, 515.

¹³ Uo.

¹⁴ Csak egy példa: ugyan a Kreutzinger-féle kép „Olly jól van festve, hogy Balkai azt hiszi, hogy valaha még Galleriában fog függhetni: de bágyadt lelket adott neki a' Festő. Ha Balkai itt lesz, újra festetem, 's lelket adatok neki.” Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1809. január 21. = KazLev. VI, 192.

¹⁵ Arany János özv. Fáy Alajosné báró Splényi Saroltának, Pest, 1868. február 11., MTA KIK Kt., RAL 107/1400/1868.

¹⁶ Itt csak egy, szintén az Akadémia számára készített szakvéleményét citálom, Czirjék Mihály (1753?–1797) testőríró képével kapcsolatban: MTA KIK Kt., RAL 886/1873.

¹⁷ Barabás Miklós megjegyzései Kazinczy Ferenc Josef Kreutzinger által festett arcképéről, Pest, 1868. július 18., MTA KIK Kt., RAL 723/1868. Arany levélben köszönte meg, hogy a festő „művészi áldozattal járult a nagyértékű kép megmentéséhez”. GERGELY Pál, *Arany János és az Akadémia*, Bp., 1957 (Irodalomtörténeti Füzetek, 11), 40.

nagyon gonoszul megrestaurálva [érkezett az Akadémiára]. nekem volt bajom vele, hogy lehetőleg helyrehozzam.”¹⁸

A Barabás-féle helyreállítás után a portré az Akadémián a főtitkári szobát díszítette,¹⁹ majd 1892-ben, az intézményi felsővezetés üléseinek helyt adó elnökségi tanács-terem kialakítása után átvitték oda²⁰ (és legalább 1949-ig ott függött, majd különböző hivatali helyiségek között vándorolt). Az idő előrehaladtával azonban állapota egyre romlott, míg végül a „hijányok” megkövetelték, hogy valamikor 1893 és 1917 között – talán már 1906 előtt – Beer József Konstantin (1862–1933), az Akadémia palotájában a második, illetve a harmadik emeleten működő Országos Képtár (később pedig a Szépművészeti Múzeum) képkonzervátora új vászonra húzza és restaurálja.²¹ A festménynek az intézményi reprezentációban való folyamatos – összesen több mint száz éven keresztül (!) – használata azonban elkerülhetlenné tett egy újabb, sorrendben immáron a negyedik beavatkozást (esetleg már az 1980-as évek második felében vagy) az 1990-es évek elején; ezután kerülhetett ki a kép az Akadémia 1994-ben megnyíló Művészeti Gyűjteményének állandó kiállítására.

Az utóbbi két restaurálás dokumentációja nincs meg. De már a Barabás által írottakból kitűnik, hogy a (nem is korából következő repedéshálóval, mint inkább sérülésekből eredő, mély repedésekkel borított) kép(más) – emlékszünk: a Kazinczy megfogalmazása szerinti „csudálást érdemlő ügyességgel és igen nagy gonddal festett” („arc”) felület – akkorra (legalább részben) megsemmisülhetett. A festő tartózkodása egy hasonlóan durva beavatkozástól ezért több okból is érthető. Hogy Beer – aki korának jól képzett, világlátott és nagy gyakorlattal rendelkező képkonzervátora volt, és aki állítólag csak minimális kiegészítésekkel élt²² – mennyire végzett mélyreható, a repedésekbe az első, illetve a második restaurálás során tett tömítéseket is eltávolító tisztítást és emiatt például mennyi pótlást vitt fel, azt nem lehet megbecsülni.

De hogy ezeken a mára már rekonstruálhatatlan, ismétlődő letisztításokon és át-
festéseken túl mennyi került rá az utolsó helyreállítás során – és ez mennyire változtatta meg a képen látható „karaktert,” pontosabban sablont –, az a ma látható felszínnek néhány korábbi (még a Beer-féle állapotot mutató, és feltehetően tervbe vett restaurálás[oka]t előkészítő, állapotfelmérés céljából felvett) fényképpel²³ való összevetéséből

¹⁸ Barabás Miklós Szily Kálmánnak, Budapest, 1891. október 4., MTA KIK Kt., RAL 120/1891.

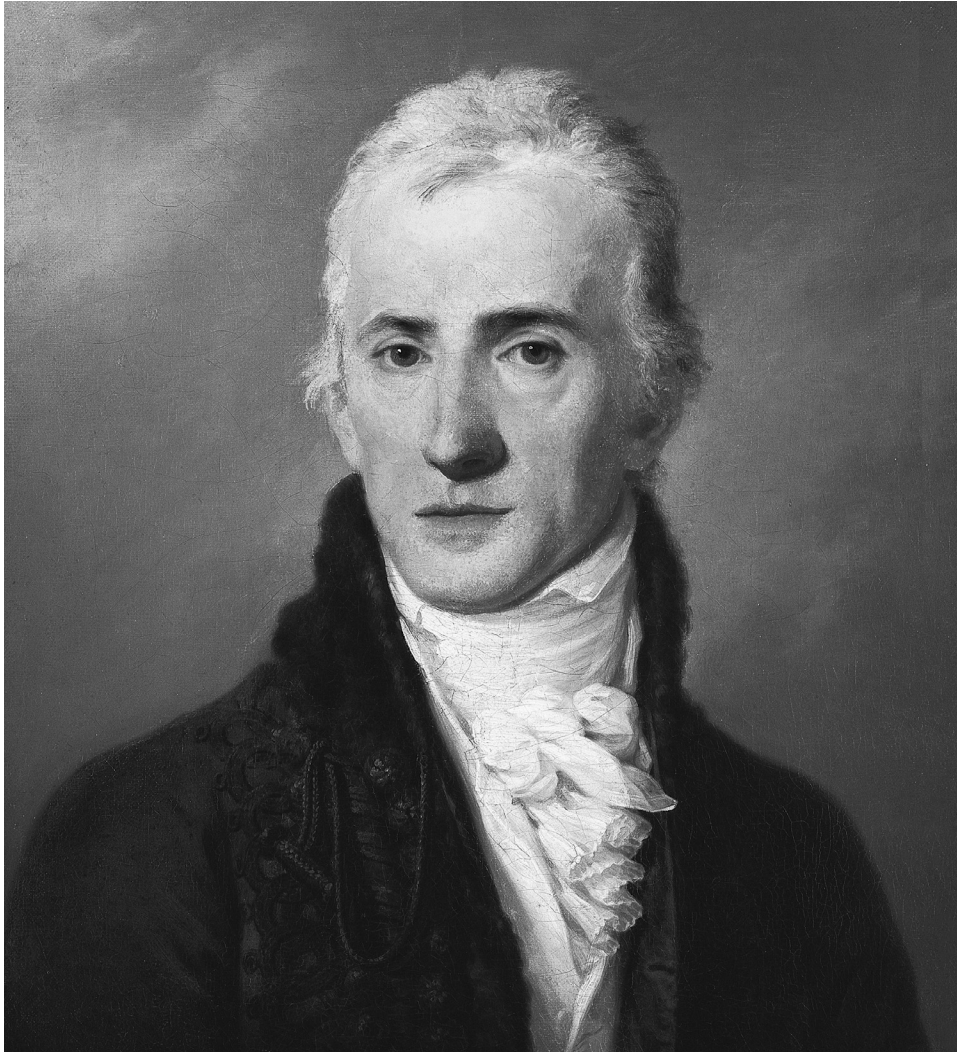
¹⁹ X. Főtitkári szoba. A Magyar Tudományos Akadémia leltára. (1886 és 1888 között), MTA KIK Kt., K 1726. 11. Fol.

²⁰ II. Elnöki terem. A Magyar Tudományos Akadémia leltára. (1895 után–1897 előtt), MTA KIK Kt., K 1727.

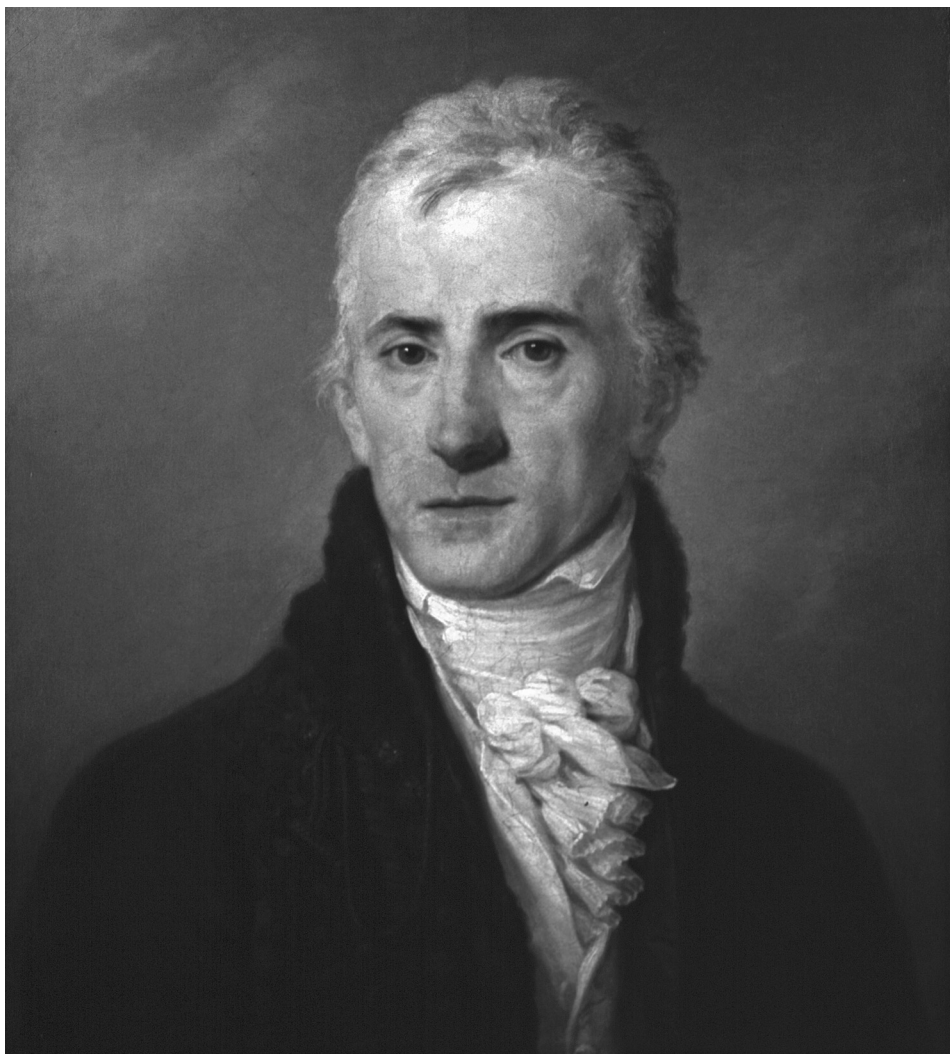
²¹ DIVALD Kornél, *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei: Magyarázó kalauz*, Bp., MTA, 1917, 68, kat. 71.

²² Beer József Konstantin = *Magyar képzőművészek lexikona*, szerk. SZENDREI János, SZENTIVÁNYI Gyula, gépirat, MTA BTK MI, Lexikongyűjtemény, A–H, 14. füzet, B. E. Mester – Bencsik Pál, 80–82.

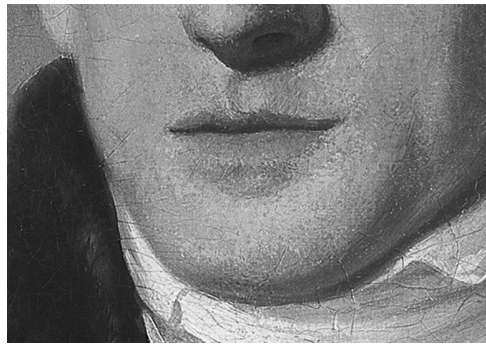
²³ MTA BTK MI, Fényképtár D4136 (Ajtós Éva felvétele, 1983-ban leltározva), D6525 (leltározva 1988-ban), N55043 (Hegede Béla felvétele, leltározva 1989-ben).



1. *Joseph Kreutzinger: Kazinczy Ferenc portréja, 1808. Szelényi Károly felvétele, 2004*



2. Joseph Kreutzinger: Kazinczy Ferenc portréja, 1808. Ajtós Éva felvétele. MTA BTK MI, Fényképtár, D4136 (leltározva 1983-ban).



3 - 4 - 5. Részletek Joseph Kreutzinger Kazinczy Ferenc portréjáról, 1808. Szelényi Károly felvétele, 2004.



6 – 7 – 8. Részletek Joseph Kreutzinger: Kazinczy Ferenc portréja, 1808. Ajtós Éva felvétele.
MTA BTK MI, Fényképtár, D4136 (eltározva 1983-ban).

kirajzolódik (még magának egy ilyen összehasonlításnak az alapvető behatároltsága ellenére is), és még az ún. „avatatlan” szemlélő számára is látható.

A fényképek tanúsága szerint ugyanis korábban a festményen még egy közvetlenebb személyiség, egy természetesebb, lágyabb vonásokkal bíró arc tűnik fel artikuláltabb, modelláltabb és plasztikusabb arcfelépítéssel, például a húsnak a korral együtt járó, éppen meginduló, enyhe megereszkedésével, amelyet részben a gazdagon felvitt, aprólékosan, gondosan kidolgozott ecsetvonások érzékeltettek. A restaurálást követően viszont, állapotukat tekintve, feszebb és kisimítottabb orcák jelentek meg, több helyen egy szinte faktúra nélküli, nivelláló, színeiben kevésbé komplex, halványabb és világosabb (bőr)felület révén. Ez különösen a jobb szem alatt szembeszökő (de tény, hogy a festmény legnagyobb sérülései is itt húzódhattak), illetve az ajkak körül, ahol a gyakori borotválkozást jelző, eredetileg szürkével árnyalt bőrfelszín nagy részét egyszerűen „bőrszínnel” átkenték. De megváltozott az ajkak íve, valamint a bal szájszöglet is; élesebb, keményebb lett. A bal arcfélről pedig eltűnt az arc struktúráját (azaz az arccsont formáját) követő árnyékolás, és helyét egy, a korábnál tompább szélű és amorfabb alakú folt váltotta fel, bizonytalanabb arcformát sugallva. A vékony tincsekként, néhol szálanként megfestett, rendkívül érzéki vizualitással bíró, őszülő haj részletgazdag kialakítása pedig több helyen (például a jobb fül fölött) eltűnt egy szinte teljesen tagolatlan, masszaserű felületre összeálló átfestés alatt (ami ráadásul elfedhette a bal fül egy részét).

A pasztózus festésmód nagy részének felszámolásával, valamint emiatt egy kevesebb színnel dolgozó, világosabb és simább, ugyanakkor szárazabb és fakóbb (kép/arc)felület létrejöttével összhatásban egy, a korábbi reprodukciókon látható, a nézővel bensőségebb viszonyt teremtő, gazdagabb érzésvilágú „Kazinczynál” (értsd: úgy egy Kazinczy-arcmásnál, mint egy, a Kazinczyról sugallt képnél) a literátornak egy hűvösebb, kimértebb, távolságtartóbb arckifejezésű, azaz kissé már más „karaktere” állt elő.